

VÖRÖS BOLDIZSÁR

„Az állatkert lakói is összegyültek, hogy érdekeik képviselőjére bizalmit válasszanak”

*A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke
a diktatúra bukása után közzétett viccekben*

Jókai Mór 1860-as akadémiai székfoglalójában már megfogalmazta, hogy „A néphumor nyilai mindig az uralkodó visszaélések ellen voltak intézve. [...] mint az Oeil de Boeuf krónikái néha elég merészséggel birtak a fejedelem és udvar emberi gyöngéit is csiklandozni.”¹ A 20. század elején pedig immár kifejezetten a viccekkel foglalkozó munkák is rámutattak arra, hogy e rövid szövegek felhasználhatók a tekintélyek, a politikai hatalom elleni küzdelemben is. Az először 1905 során megjelent, *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című írásában Freud megállapította, hogy a valamiféle szándékot szolgáló tendenciózus viccet különös előszeretettel alkalmazzák az emberek a tekintélyükkel élni akaró feljebbvalók elleni agresszió vagy kritika lehetővé tétele érdekében. A tudós szerint ekkor a vicc a tekintély elleni lázadást, az annak nyomásától való felszabadulást fejezi ki.² Freud e művét ismertette Ferenczi Sándor egy, az 1910-es évek folyamán többször is publikált előadásában, határozottan kijelentve azt is: „nincs az a tiszteletreméltó egyéniség, nincs az a komoly és elismerésreméltó politikai vagy tudományos törekvés, melyet egy jól sikerült élcczel tönkre ne lehetne tenni”.³

Az 1919 márciusában létrejövő Magyarországi Tanácsköztársaság idején sok, az új rendszer legkülönfélébb jelenségeit kritizáló-támadó vicc került forgalomba Budapesten. Április végén egy kortárs ezt írta róluk: „Már régen le akartam diktálni a bolsevik-diktatura-nép-biztos-tréfákat.

Az a gunyolódó nagy, kamasz Pest március 23.-ától, körülbelül április hó 1.-ig mintha kissé megdermedt volna. A legörültebb szomorúságok és katasztrófák napjaiban is a leg-groteszkebb, legjobb pesti viccek születtek meg. A diktatura kikiáltása után sokáig csend,

¹ Jókai Mór: *A magyar néphumorról*. I. Vasárnapi Ujság, 7. évf. (1860. február 5.) 63. – A korabeli szövegeket egykorú helyesírással közlöm, a kurziválások azokban az eredeti kiemeléseknek felelnek meg. – Jókai és a „néphumor” kapcsolatáról lásd például: Landgraf Ildikó: *A humor nyilai – Jókai anekdotái*. In: Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Budapest, 2005. 246–255.

² Prof. Dr. Freud, Sigm.: *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*. Leipzig–Wien, 1912. 88–89.

³ Dr. Ferenczi Sándor: *Az élcz és a komikum pszichologiai elemzése*. III. Gyógyászat, 51. évf. (1911. február 12.) 111. Lásd még: Dr. Ferenczi Sándor: *Az élcz és a komikum lélektana*. In: Dr. Ferenczi Sándor: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában*. Budapest, 1912. 108.; Dr. Ferenczi Sándor: *Az élcz és a komikum lélektana*. In: Dr. Ferenczi Sándor: *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában*. Budapest, 1918. 123. Vö. még: Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993*. H. n., 1994. passim.

tréfátlanság volt, a pesti gaminok nem jelentkeztek. Azután jöttek ismét a pesti viccek. Sok elkerül hozzám is.” A szerző fel is jegyzett néhány viccet, amelyek sorozatából jól látszik, hogy azok létrehozói már a diktatúra kezdeti időszakában az új rendszer igen sokféle jelenlétét támadták, tették nevetségessé. Az egyik vicc például általában bírálta a népbiztosokat (1. vicc), a másik azon élcelődött, hogy a Tanácsköztársaság irányítói között nagy számban szerepelnek zsidó származású személyek (2.), ám a harmadik éppen a zsidóknak a diktatúrát elutasító viselkedését mutatta be (3.); volt olyan vicc, amelyik a hatalom terrorján (4.), és volt, amelyik a több ízben Leninre hivatkozó, őt méltató új rendszer létrejöttével kialakult gazdasági nehézségeken humorizált (5.), egy rövid párbeszéd pedig a Vörös Hadsereg áprilisi vereségein, alakulatainak felmorzsolódásán tréfálkozott (6.).

(1.) „Miért nincsenek lógósok a villamoson?”

– Mert mind elment népbiztosnak és most autón járnak.”

(2.) „Miért van Garbai benn a népbiztosok tanácsában?”

– Hogy legyen valaki, aki az aktát szombaton is alá tudja írni.”

(3.) „A pesti zsidókról mesélik, hogy az órájukat szokták kivenni és nézik, hogy meddig tart még a proletáruralom. Egy ilyen zsidónak mondta valaki, hogy támassza meg a karját, amíg az óráját nézi, mert Oroszországban a hitsorsosok már másfél év óta nézik az órát!”

(4.) „Mért megy most nagyon rosszul a fogorvosoknak?”

– Mert senki sem meri kinyitni a száját!”

(5.) „Miért nincs ing Budapesten? –

– Mert »leninség« van.”

(6.) „Miért ment Linder a frontra? –

– Mert nem akar katonát látni!”⁴

A Tanácsköztársaság életének legkülönbözőbb mozzanatait kigúnyoló-bíráló vicceknek a diktatúra illetékesei történelmidokumentum-értéket tulajdonítottak: a rendszer irányítói által a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok gyűjtése és feldolgozása céljából létrehozott Kommunista Proletármúzeum⁵ egyik munkatársa gyűjtötte a „szovjetviccek”-et is.⁶ Ugyanakkor e viccek destabilizáló, a rendszerre nézve káros voltát hangsúlyozta 1919 júniusában a Tanácsok Országos Gyűlésén mondott beszédében Böhm Vilmos, amikor egy hozzászólás kapcsán így fogalmazott: „ez az ellenforradalmi hangulat, amely Budapesten uralkodik, amely viccet csinál mindenből”.⁷

A Tanácsköztársaság időszakának e sajátos ábrázolásaiból közvetlenül a rendszer összeomlása után, 1919 nyarán–őszén több összeállítás is megjelent.⁸ S akárcsak a diktatúra

⁴ A feljegyzést lásd: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 604. f. 5/2. ő. e. 1. köt. 8.

⁵ Lásd erről például: Gerelyes Ede: *Kommunista Proletár Múzeum 1919-ben*. In: Gerelyes Ede – Lengyel István (szerk.): *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve*. Budapest, 1959. 15–26.

⁶ A. B.: *A Proletármúzeum munkája*. Világosság, 1. évf. (1920. október 13.) 326. A cikk szerzője Révész Mihály, lásd erről: Petrák Katalin (vál., szerk.): *Tanúságtévők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől*. Budapest, 1978. 472. – Az e tanulmány 4. jegyzetében hivatkozott irat is e múzeum dokumentumai között található.

⁷ *A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14–1919. június 23.) naplója*. Budapest, 1919. 202. – Az egyesült párt 1919. júniusi kongresszusán Biermann István már szóvá tette, „hogy a Lipótvárosban és a Belvárosban frivol módon viccelődnek a diktatúrától”. *Az országos pártgyűlés. Elfogadták a programtervezetet*. Vörös Ujság, 2. évf. (1919. június 14.) 4.

⁸ Aiglon: *Viccekben él a szovjet! A legjobb 120 kommunista vicc*. (a továbbiakban: *Viccekben*) Budapest, [1919.]; *Burzsujhumor a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái*. (a továbbiakban: *Burzsujhumor*) Összegyűjt., sajtó alá rend. Bíró Imre Boldizsár. Budapest, 1919.; *Hol készültek a viccek? – Ellenforradalmi szeánszok egy szerkesztőségben*. – Molnár Ferenc rajzol, Heltai Jenő

illetékesei, a *Borsszem Jankó* augusztus 31-i számának cikkírója is (mintegy Jókai, Freud és Ferenczi a fentiekben ismertetett–idézett gondolatait folytatva) a Tanácsköztársasággal szembeni ellenzékiesség megnyilvánulásaként, ugyanakkor pedig történelmi forrásokként értékelte e vicceket, amikor az azokból készült összeállítás bevezetőjében így fogalmazott: „Az emberek valahogy megtalálták a viccben az egyetlen fegyvert, melyet a diktatúrával szembe lehetett vetni. [...] Ezekben a viccekben élte ki magát minden: a diktatúrával ellenkező vélemény, politika, kritika, az egész szellemi élet.

Kulturhistóriai feladatot teljesít a *Borsszem Jankó*, mikor ezeket a vicceket összefoglalja egy egységes keretbe és följegyzi Klió számára.”⁹

„a mostani pedig egy *nebach*-korszak”

Közreadóik szerint a Tanácsköztársaság idején keletkezett; ekkor főleg előszóban (és minden bizonnyal egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző változatokban) terjedő viccek sorozatait csak a diktatúra bukása után jelentették meg nyomtatásban – egy-egy viccnek olykor több variánsát is publikálva. E sajátos szövegekből pedig, elemzésük érdekében, többféle eljárással is lehet csoportokat kialakítani.¹⁰

A diktatúra emlékének vizsgálatához mindenképpen célszerű e vicceket *témakörük szerint* csoportosítani: a Tanácsköztársaság időszakának milyen jelenségeit, személyeit gúnyolták-támadták e rövid szövegek.

A viccek jelentős része foglalkozott a *népbiztosok* alakjával, általában ítélve el őket és tevékenységüket, például:

(7.) „*Különbség.*

– Mi különbség Kun Béla és a wekker óra között?

– ?

– A wekker órát először felhuzzák s azután lejár, Kun Béla pedig először lejárja magát s csak azután huzzák fel.”¹¹

(8.) „Még eszperantó-nyelven is csináltak szóviccet a szovjetvezérről. Így szólt:

Szép annyit jelent eszperantóul: *bella*, csúnya: *unbella*, ronda: *kunbella*.”¹²

pipál. – *Pesszimisták, optimisták.* – *Szomaházy a párt-alapító.* – *Néhány szemelvény.* – (a továbbiakban: *Hol*) Színházi Élet, 8. évf. (1919. szeptember 14–szeptember 20.) 23–24.; *A proletárdiktatura humora. Gyenge a szovjet, urak!* (a továbbiakban: *A proletárdiktatura*) I–VI. *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. augusztus 31.) 6–8.; (szeptember 7.) 4.; (szeptember 14.) 10.; (szeptember 21.) 4.; (szeptember 28.) 13.; (október 19.) 8. A „*vicc*” meghatározásához lásd: Lontay László–Martinkó András: *vicc*. In: Világirodalmi lexikon. XVI. U–Vidz. Főszerk. Szerdahelyi István. Budapest, 1994. 706–707. (A Biró Imre Boldizsár kötetében közzétett rövid szövegek jelentős része is besorolható a „*vicc*” kategóriájába.) E viccek keletkezésével és terjedésével több összeállítás bevezetése is foglalkozott, lásd még: Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom*. Budapest, 1919. 61–63. A Magyarországi Tanácsköztársaság időszakának humoráról részletesebben beszélt Hajdu Tibor, Gecse Gézával készített interjújában, a *Mi volt az a Chari-vari, avagy Humor a forradalmakban* című összeállításban, amely elhangzott 1987. március 21-én, a Petőfi Rádió Színről színre című, 14.00-kor kezdődő műsorában. Az interjú megtalálható a Magyar Rádió Archívumában. A beszélgetésre Hajdu Tibor hívta fel a figyelmemet, aki az interjúhoz készített feljegyzéseit is rendelkezésemre bocsátotta; szívességéért ezúton mondok köszönetet.

⁹ *A proletárdiktatura*, augusztus 31. 6.

¹⁰ Vö. ehhez általában például: Katona Imre: *Mi a különbség? Közéleti vicceinkről*. Budapest, 1980. (Gyorsuló idő); Erőss László: *A pesti vicc*. Budapest, 1982. – Vö. még: Glatz Ferenc: *A szóbeli források és kritikájuk*. In: Glatz Ferenc: *Történetírás – korszakváltásban*. Tanulmányok. Budapest, 1990. 134–146.

¹¹ *Burzsujhumor*, 35.

(9.) „*Jó tanács.*

Kun Béla és Szamuely Tibor egy autón jönnek lefelé a várból. A Lánchid budai hidfőjénél felismerik őket a munkások és megéleljük.

– Mégis csak szeretnek bennünket Béla – így szól Szamuely – ezek az elvtársak. Most már meg kellene nyerni a burzsoáziát is, és akkor nyert ügyünk lenne. Olyas valamit kellene csinálni, aminek a burzsoázia örüljön, de a proletárság se bánja.

Kun Béla nem szól semmit, de a soffőr – testestől-lelkestől cimbora – így szól:

– Legokosabb lenne, ha most itt mindketten beleugornátok a Dunába.

Ennek a burzsoázia örvendene, a proletárság pedig nem bánna!”¹³

A (7.), (8.) és (9.) példa jól mutatja, hogy egy vezetőről több vicc is forgalomba került, a (9.) azt: egy viccben több vezető is szerepelhetett – ám előfordult az is, hogy ugyanarra a csattanóra kihegyezett vicc variánsai külön-külön több vezetőt is támadtak:

(10.) „A Kun Béláról szóló viccek azzal kezdődtek, hogy:

– Ki hívta először Kun Bélát Magyarországon?

– Zerkovitz, mert ő írta azt a kuplét, amelyik az elmúlt télen annyira közismert volt...

Amit mindenki ismert és dudolt ... Amelyik úgy kezdődött, hogy:

...*Gyere, te nimand!...*”¹⁴

(11.) „*Kávéházban.*

Grün ur: – Én nem értem, mit akar ez a Szamuely. Sikerült neki Oroszországba elszökni és ahelyett, hogy ott maradna, vissza eszi a fene ide.

Kohn ur: Hát persze, hiszen visszahívták!

Grün ur: Ki volt az a marha?

Kohn ur: Zerkovitz! Elénekelte neki, hogy »gyere te nimand, gyere pofám!«”¹⁵

A népbiztosokat támadó viccek csoportjában megfigyelhető egy olyan alcsoport is, amelynek szövegei – bár nem fordul elő bennük a „zsidó” szó – úgy jelenítik meg zsidóként a vezetőket egy részét, hogy több esetben olyan zsidó hagyományok továbbéltetődiként ábrázolják őket, amelyekhez azok valójában nem kapcsolódtak¹⁶ – ezzel az antiszemita jellegű csúsztatással pedig egyfajta „zsidóuralomként” állítva be a Tanácsköztársaságot, például:

(12.) „A kommunista hatalmasságok életkorát gúnyolta a következő vicc.

¹² A *proletárdiktatura*, szeptember 14. 10. – A vicc csattanója érdekében azonban feláldoztatott az esperantó nyelv szókészletének pontos használata: noha a „szép” esperantóul: „bela”, azonban a „rút, csúnya”: „malbela”, az „ocsmány”: „malbelega”, az „ocsmány, szörny (férfi)”: „malbelegulo”. Lásd: Török Péter: *Teljes esperanto–magyar szótár*. Debrecen, 1910. 39–40.

¹³ *Burzsuhumor*, 36.

¹⁴ *Viccekben*, 2. – Zerkovitznak a viccben idézett munkája: Zerkovitz Béla: *Gyere te nimand!* Budapest, 1918. Lásd: Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSzK), Zeneműtár, Z 57.786.

¹⁵ *Burzsuhumor*, 39. Az idézett sor: „Gyere te nimand, gyere pofám.” Zerkovitz: *Gyere, 5.*

¹⁶ Lásd ehhez például: Hajdu Tibor: *A tanácsköztársaság helye a magyar történelemben*. Múltunk, 39. évf. (1994) 1–2. sz. 14.; Kővágó Attila: *A zsidó származású értelmiségiek kommunista mozgalomhoz való vonzódásának történelmi-szociálpszichológiai okai. Zsidó származású értelmiségiek az 1919-es proletárdiktatúrában*. In: Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológiai tanulmányok*. VII. Politikai kultúra és politikai szocializáció. Budapest, 1999. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 61.) 7–28.; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Budapest, 2001. 102–109. – Vö. még általában: Gyáni Gábor: *Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében*. In: „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”. *Tanulmányok a zsidó történetírásról*. Főszerk. Schweitzer József. Szerk. Gantner Brigitta Eszter–Schweitzer Gábor. H. n., 2005. (Mórija könyvek 4.) 42–59.; Gerő András: *A zsidó szempont*. In: Gerő András: *A zsidó szempont*. Budapest, 2005. 119–160.

– Hallotta, hogy tegnap a szovjetházban nagy ünnep volt?
 – Miért?
 – Egy népbiztos *bátyja* »barmicve« lett. (Barmicve = izraelita ünnep, melyet akkor tartanak, ha a fiúgyermek 13 éves.)¹⁷

(13.) „– Tudja, hogy hívják a pajeszt magyarul?

– Hogy?

– Kunkormány.¹⁸

Az új rendszer *belpolitikai viszonyain, társadalmának főbb csoportjain, azok egymással való kapcsolatán* is számos vicc humorizált, megjelenítve a diktatúra propagandájában is kulcsfontosságúként ábrázolt figurákat: a „proletár”-t és a „burzsoá”-t, például:

(14.) „*Természetes.*

– Miért éppen diktatura a mai rendszer neve?

– Azért, mert a proletár nem tud írni, hát diktál.¹⁹

(15.) „*A ruhásbolt előtt.*

Sorba állnak a pesti halandók egy ruhásbolt előtt. Sok mindenről folyik a szó, míg egyszer egy szegény asszony felsóhajt:

– Hjah, mostanában mindent a *proletár* kap, a *szegény embernek* semmi sem jut.²⁰

(16.) „*Meghatározás.*

Mi a burzsoa?

– ?

Hát sirásó!

– ??

– Mert nappal sir, éjjel ás!²¹

A Tanácsköztársaság társadalmi viszonyaival foglalkozó viccek csoportjában sajátos alcsoportként vannak jelen azok a szövegek, amelyekben kifejezetten zsidó személyek utasítják el részben vagy egészben a diktatúrát: akár a hagyományaikhoz való ragaszkodás hangsúlyozásával (17.), (18.), akár az új rendszer félreérthetetlen megvetésével (19.), (20.):

(17.) „*A husvéti ünnepek*

közelednek, a rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz, hogy a szesztilalom dacára bort utaljon ki a szertartáshoz. Heves vita támad köztük, miközben a rabbi az ősi tradíciókra hivatkozik és váltig hajtogatja, hogy bor nélkül nem lehet a husvétot megtartani.

– Hol áll az irva, – kérdi a népbiztos – hogy a szertartáshoz feltétlenül bor kell?

– A *thórában!* vágja ki önérzetesen a rabbi.

– De nincs a *diktathórában* – replikázik Kunfi.²²

(18.) „Egy vidéki városban két jámbor zsidó azon tanakodott, vajjon zsidó vallású-e Pogány József, a nagyszájú népbiztos. Nem tudták eldönteni a vitát, hát elmentek a rabbihoz. Rövid gondolkodás után ezt a szentenciát mondta ki a tudós férfiu:

– A népbiztosok közt nincs se zsidó, se keresztény, mert az mind – pogány.²³

¹⁷ *A proletárdiktatura*, augusztus 31. 8.

¹⁸ *A proletárdiktatura*, augusztus 31. 8. – E témához lásd még a (2.) viccet.

¹⁹ *Burzsu humor*, 7. – Lásd még a (33.) viccet.

²⁰ *Burzsu humor*, 11.

²¹ *Burzsu humor*, 22. – Lásd még a (32.) viccet.

²² *Burzsu humor*, 6–7. – Lásd még a (61.) és (62.) viccet.

²³ *A proletárdiktatura*, szeptember 21. 4.

(19.) „A pesti zsidó azt mondta németül a kormányra: Es wird sich nicht halten (Nem fog tartani), ami zsargon-kiejtéssel így hangzott:

– Vacah niht halten.

És elnevezték a zsidók a bolsevik kormányt »vacahnix«-kormánynak.”²⁴

(20.) „Vicc a Dob-utcából, esetleg a Szabadság-térről:

Magyarországon 1849-től 1867-ig *Bach*-korszak volt, azután jött a *rebach*-korszak, a mostani pedig egy *nebach*-korszak.

(A többség kedvéért: rebach = haszon, nebach = szánalmas.)”²⁵

A Tanácsköztársaság *gazdasági életének* számos jelenségéről is születtek viccek: többek között az új rendszer pénzkibocsátásáról (21.) vagy az élelmiszerhiányról (22.):

(21.) „Nagy különbség.

– Mi különbség van a kékpénz és a fehér pénz között?

– Sok.

– Ugy van! A kék pénz az egy pénz-*nem*, a fehér pénz pedig *nem*-pénz.”²⁶

(22.) „Uj találmány.

– Mi a forradalmi szendvics?

– Két kenyérjegy között egy husjegy!”²⁷

A diktatúra *kulturális életének* jelenségeivel kapcsolatban is kerültek forgalomba viccek, például:

(23.) „Az ellenszegülő.

– Deák Ferenc szobrát lebontják.

– Miért?

– Mert nem állt fel, amikor az internacionálét játszották.”²⁸

(24.) „Proletárkultura.

Két proletár beszélget az Operáról.

Én most állandóan bejárok az Operába – mondja az egyik. A mult héten láttam a *Czarment*, máma megnézem a *Lóheringet*, szombaton pedig megint elmegyek, mert *Hoffmann elvtárs fog mesélni*.”²⁹

Az új rendszer *külpolitikájával* is több vicc foglalkozott, például:

(25.) „Őszintén.

A május elsejei fényes ünnepély alkalmából *Lenin* gratulálni akar Kun Bélának. Felhívja telefonon és a beszélgetést így kezdi meg:

– Haló. Hier Lenin im Kreml!

– Haló! Hier Kun im Córesz.”³⁰

²⁴ *A proletárdiktatura*, augusztus 31. 6. – Lásd még a (3.) és a (42.), (43.), (44.), (45.), (46.) szövegeket, valamint az I. ábrát.

²⁵ *A proletárdiktatura*, szeptember 14. 10. – Radó Antal szótára szerint a spanyol-zsidó „rebach” szó jelentése kifejezetten „kereskedői haszon”. Lásd: Radó Antal (szerk.): *Idegen szavak szótára. Egyúttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata*. Budapest, 1918. 143.

²⁶ *Burzsujhumor*, 10.

²⁷ *Burzsujhumor*, 12.

²⁸ *Burzsujhumor*, 15. – Lásd még a (30.) viccet.

²⁹ *Burzsujhumor*, 24. – A viccben eltorzított címekkel említett darabokat: Bizet Carmenjét, Wagner Lohengrinjét és Offenbach Hoffmann meséit a Tanácsköztársaság idején valóban játszották az Operában; Offenbach művét április 26-án, éppen szombaton is. Lásd: Staud Géza: *A Tanácsköztársaság színházi műsora. (Adattár)*. Budapest, 1959. (Színháztörténeti füzetek 26.) 5–10.

(26.) „– Hallotta, Clemenceau jegyzéket intézett Kun Bélához, melyben 20 milliárd hadisarcot követel?

– Na és mit felelt Kun?

– Hogy rendben van, csak küldjön gyorsan egy vagon papirost.”³¹

A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének katonáiról, harcairól is számos vicc került forgalomba, például:

(27.) „A jelszó.

Mi volt a régi rezsim katonáinak a jelszava?

– A Haza mindenk előtt!

És a vörös katonáké?

– Mindenk előtt haza!”³²

(28.) „Régi vicc, új köntösben.

– Mi különbség a havanna szivar, Fedák Sári és a Vörös Hadsereg között?

– ?

– Fedák Sárinak hire van, a havannának hamva van, a Vörös Hadseregnek pedig se hire, se hamva.”³³

Már e példákból is jól látszik, hogy a viccek az új rendszer életének gyakorlatilag valamennyi fontos területén mutatkozó jelenségeket bíralták-támadták – ekképpen adva sajátos ábrázolását az időszak egészének, az utókor számára is. Nem egy viccet pedig több témakörbe is be lehet sorolni: így például a (9.) nemcsak a népbiztosokat gúnyolja, hanem a diktatúra fontos társadalmi csoportjainak nézeteivel is foglalkozik; a (11.) vicc nemcsak Szamuelyt támadja, hanem a társadalom életének figyelemre méltó mozzanatát: a zsidó személyeknek a Tanácsköztársaság egyik vezetőjével kapcsolatos elítélő véleményét, ezáltal pedig a rendszer legalábbis részbeni elutasítását is megjeleníti. A (25.) vicc nemcsak a diktatúra külpolitikai (és katonai) helyzetén humorizál, hanem az „im Córesz” kifejezés használatával Kun Béla zsidó származására utal, ezzel pedig, ha csak áttételesen is, általában támadva a rendszer zsidó származású vezetőit. A (26.) vicc nemcsak a Tanácsköztársaság külpolitikájával foglalkozik, hanem gazdasági életének problémáival: a papírhiánnyal és a pénzkibocsátással is. Volt példa arra is, hogy két, teljesen azonos típusú vicc nem ugyanazokat a célpontokat támadta: a (28.) vicc Fedák Sári személyét és a Vörös Hadsereget gúnyolta, variánsa, a (29.) vicc azonban Kun Bélát és a diktatúra rekvirálásait:

(29.) „– Mi különbség van Kun Béla, a szivar és az elrekvirált ékszerek között?

– Kun Bélának hire van, a szivarnak hamva van, de az elrekvirált ékszereknek se hire, se hamva.”³⁴

A bemutatott vicceket az *e szövegek létrehozóinak az azokban feldolgozott témákhoz való viszonyulásuk szerint* is lehet csoportosítani: tehát, hogy csupán leíró jelleggel, egyértelműen létezőként mutatják-e be, illetve bírálják-e a különböző jelenségeket, vagy pedig azokkal kapcsolatban valamilyen *reményt, vágyat* juttatnak-e kifejezésre, ezzel támadva a rendszert. Az első csoportba sorolható például az (1.), (4.), (5.), (14.), (15.), (16.),

³⁰ *Burzsujhumor*, 34. – A jiddis „córesz” szó jelentése itt: „baj”: Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály szótára szerint: „córeszben van l. ált. = bajban van, szorul”. Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály: *A magyar fattyunyelv szótára*. 4. Cétus–Dolcsi. Kézirat, Budapest, 1960. 534. Lásd OSzK I. 121/185.

³¹ *A proletárdiktatúra*, szeptember 7. 4. – Lásd még a (21.) viccet.

³² *Burzsujhumor*, 28.

³³ *Burzsujhumor*, 29. – Lásd még a (29.) viccet.

³⁴ *Viccekben*, 4. – Lásd még a (28.) viccet.

(20.), (21.), (27.) vicc, a másodikba pedig a (3.), (7.), (9.), (19.) vicc: ez utóbbiakban a diktatúra bukásának, a vezetők pusztulásának vágya figyelhető meg.

E vicceket a szerint is lehet csoportosítani, hogy *milyen szövegszerkezeti típusba illeszkednek*. A viccek között vannak *rövid történetek*, például a (3.), (9.), (15.), (17.), (25.), és nem történet jellegű, *kitalálós viccek*: ezek között elkülönül a „Miért ...” kezdetű szövegek sorozata: (1.), (2.), (4.), (5.), (6.), (14.), továbbá a „Mi (a) ...” kezdetűeké. Ez utóbbiak lehetnek egyszerűbbek: a „Mi (a) ...” kezdés után rögtön a tárgyalt jelenség megnevezése következik: így a (16.), (22.) és (27.) viccek esetében; bonyolultabbak a „Mi (a) különbség ...” kezdetű viccek: a (7.), (21.), (28.), (29.).³⁵

Sajátos csoportot alkotnak azok a viccek, amelyekben az a közös, hogy *ugyanazok a figurák szerepelnek bennük*: így Kohn és Grün alakja: az általam idézett viccek között a (11.).³⁶

Szövegtípusok szempontjából további csoportot alkotnak azok a viccek, amelyeknél valamilyen *idézet felhasználásával* jön létre a csattanó. Előfordulhat, hogy a viccben *csak az eredeti szöveg* szerepel idézetként, mint a (10.) és (11.) viccben; van példa arra is, hogy *az eredeti idézet és átírt változata együtt* jelenjenek meg a viccben (30.), és arra is, hogy *csak az átírt idézetet* tartalmazza a vicc szövege (6.), (31.):

(30.) „Kun Béla szobra.

Kun Béla bokros érdemeinek elismerésül a tanácskormány egy szobor elkészítését rendelte el.

A nagy anyagihiányra való tekintettel azonban úgy határozott a tanácskormány, hogy a meglévő tiz szobor közül egyet át fognak alakítani. Szakbizottságot küldtek ki, akik kellő tanulmányozás után Vörösmarty szobrát jelölték ki, mint amelyet a legkevesebb költséggel át lehet alakítani. Csak a szobor fejét kell kicserélni és a talpazaton levő szövegben egy betűt megváltoztatni:

»Hazádnak rendületlenül« helyett »Hazudnak rendületlenül.«³⁷

(31.) „Petőfi »Bem apó« című verse nyomán gúnyosan Böhm apónak keresztelték el Böhm Vilmost és a verset így szavalták:

Mi hogy győznénk?

Hisz Böhm a vezérünk.”³⁸

Akárcsak a viccek témák szerinti csoportosításánál, a szerkezet alapján történő kategorizálásnál is van példa arra, hogy egy szöveg több csoportba is beletartozik: így a (11.) vicc mind a „Kohn és Grün”-viccek, mind az idézeteket felhasználó viccek sorozatában szerepel.

Összegezve a fenti vizsgálatokat, jól látszik, hogy a viccek csoportosításának három fő szempontja miként érvényesülhet *együttesen* e különféle rövid szövegek esetében: így például a (7.), téma szerint a népbiztos támadó vicc, amely alkotójának (alkotójának) azt a vágyát fejezi ki, hogy Kun Béla járassa le magát és pusztuljon el, szerkezet szerint a „Mi

³⁵ Figyelemre méltó, hogy a Vágóhíd 1919. június 3-i számának egyik írása már külön vicc típusokként kezelte „a mi a különbség és a miért kezdetű viccek”-et. *Alulírott ... Vágóhíd, 2. évf. (1919. június 3.) 9.*

³⁶ Lásd még: *Fogas kérdés*. *Burzsujhumor, 34.*

³⁷ *Burzsujhumor, 37–38.* – Lásd még a (28.) viccet.

³⁸ *A proletárdiktatura, szeptember 7. 4.* – A viccben tévesen szerepel Petőfi versének címe, az ténylegesen: *Az erdélyi hadsereg*. A viccben átalakítva olvasható versor pedig eredetileg: „Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk”. (Lásd: Petőfi Sándor: *Az erdélyi hadsereg*. In: Petőfi Sándor összes költeményei. Végleges, teljes kiadás. III. Kisebbségi költemények 1847–49. Budapest, 1893. 452.) Az eredeti szöveg átírása során nemcsak a Bem–Böhm névcseréje került sor, hanem ezzel összefüggésben a „ne” – „hogy” szócserevel a költő szavainak értelme is ellenkezőjébe fordult, így alakult ki a vicc csattanója.

(a) különbség ...” kezdetű kitalálós viccek kategóriájába tartozik. A (14.) vicc téma szerint a Tanácsköztársaság társadalmi–politikai rendszerének egyik leglényegesebb kérdésével foglalkozik, leíró jelleggel, megkérdőjelezhetetlenül létezőként mutatva be tárgyát, ugyanakkor a „Miért ...” kezdetű kitalálós viccek sorozatába is beleilleszkedik. A (30.) vicc a témája alapján egyszerre tartozik a népbiztosokat támadó és a diktatúra kulturális életének jelenségeivel foglalkozó viccek sorozatába, leíró jelleggel ábrázolja az eseményeket, szerkezet szerint pedig besorolható mind a történetek, mind pedig az idézeteket felhasználó viccek közé.

A Magyarországi Tanácsköztársaság 133 napjának jelenségeit bíráló–támadó viccek tehát igen sokféle módon kapcsolódhattak egymáshoz – ám e rövid szövegek nemcsak egymással voltak (és vannak) összefüggésben: mint azt az alábbiakban látni fogjuk, megfigyelhető a kapcsolódásuk más típusú és más időszakban megjelent humoros alkotásokkal is.

Rendszerváltás és poénváltatok

A Tanácsköztársaság 133 napja után megjelentetett viccsorozatok egyes darabjai nemcsak egymáshoz kapcsolódtak sokféleképpen, hanem mind a diktatúra idején, mind pedig annak bukása után, 1919 nyarán–őszén kiadott élcsepokokban³⁹ közzétett különféle szövegekhez és képekhez is. Van rá példa, hogy különböző címekkel (amelyek persze, akár csak az egyes viccekhez fűzött közreadói magyarázatok, befolyásolhatták az olvasókat a viccben megfogalmazottakkal kapcsolatos értékelésük kialakításában), ám ugyanúgy párbeszédesszerűen, ugyanazzal a csattanóval végződő szöveg megjelent a *Borsszem Jankó* 1919. május 4-i számában (32.) és a Tanácsköztársaság összeomlása után közzétett egyik sorozatban (16.). Előfordult, hogy egy, a *Borsszem Jankó* május 25-i számában közzétett, nem politikai jellegű vicc (33.) variánsa a diktatúra bukása után, a korábban megjelent szöveg csattanójának felhasználásával, mint Tanácsköztársaság-ellenes politikai vicc jelent meg (14.).

(32.) „A kávéházból.

– Rengeteg sírásó van a proletárdiktatura óta Budapesten.

– Ugyan ne mondja?

– Hát az a sok jó módú, aki nappal sír és éjjel ás.”⁴⁰

(33.) „Kedves Borsszem Jankó!

Irók beszélgetnek. Persze egy távollévőről. Azt mondja az egyik:

– Ez a Csukási úgy beszél velünk, mint egy született Napoleon. Mindig diktálni akar.

– Ezen csodálkozol? – mondja a másik. – Hát nem tudod, miért diktál? Azért, mert nem tud írni.”⁴¹

Példák vannak arra a jelenségre is, hogy ugyanazt a viccet a közreadók különböző történelmi személyiségek szerepeltetésével jelentették meg a Tanácsköztársaság idején és a rendszer bukása után (34.), (35.), (36.), (37.): minden esetben az aktuális politikai viszonyokhoz történt igazodással illesztve a szövegekbe a gúnyolt figurákat:

(34.) „– Tudod-e, mi a különbség a pacsirta és gróf Károlyi Gyula között?

– Majd megmondod.

– Hát a pacsirta az *fenn énekel*, Károlyi Gyula pedig a *fenének kell*.”⁴²

³⁹ A Tanácsköztársaság idején megjelent élcsepokokkal részletesebben foglalkozott: Rudas Klára: *A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról*. Magyar Könyvszemle, 75. évf. (1959) 208–213.

⁴⁰ *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. május 4.) 13.

⁴¹ *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. május 25.) 2.

⁴² *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. június 8.) 13.

(35.) „Egy kis különbség.

– Mi a különbség Kun Béla és a pacsirta között?

– ?

– A pacsirta *fenn énekel*, Kun Béla pedig a *fenének kell!*”⁴³

(36.) „Bukarestben.

Egy román tábornok felesége libához jutott. Nagy gaudiummal vitette haza és hogy a ház lakói előtt »demokratikus érzelmeivel« dicsekedjék, kiült a folyosóra és saját »kegyelmes« kezeivel kezdte koppasztani a libát.

Persze a szomszédasszonyok kiálltak csodát nézni. Az egyik megkérdezte:

– Mit csinál excellenciád?

– Mint láthatja, fosztogatok – felelt mosolyogva a tábornokné.

– Hát az ura, a kegyelmes generális úr?

– *Az is. Magyarországon.*”⁴⁴

(37.) „Kun Bélánét meglátogatja a szomszédasszony. Kunné épp egy csirkét kopaszt.

Kérdi a szomszédasszony:

– Mit csinál, elvtársnő?

– Fosztogatok.

– Hát az ura?

– *Az is.*”⁴⁵

Ám nem csak a Tanácsköztársaság idején nyomtatásban megjelent viccek variánsaiként jelenhettek meg a rendszer összeomlása után közzétett viccek. Van rá példa, hogy egy ténylegesen megtörtént esetként ábrázolt, a *Vágóhíd* 1919. június 3-i számában publikált beszélgetés csattanós befejezése (38.) ugyanazon év őszén, immár más műfajban: viccként jelent meg (20.). – A *Vágóhíd* május 20-i számának egy karrierista pályafutását bemutató satirikus cikkében a törtetőt gúnyoló, a „Gyere te nimand”-idézetet felhasználó megállapítás (39.) variánsa a Tanácsköztársaság összeomlása után Kun Bélát és Szamuelyt támadó viccek csattanójaként volt olvasható (10.), (11.). (Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a Zerkovitz-dalrészlet ekkorra már szállóigévé vált,⁴⁶ így tehát sokan egymástól függetlenül is alkalmazhatták azt a nekik ellenszenves személyek kigúnyolására.)

(38.) „A három korszak.

Munkatársunkat elfogta egy nemrég még meglehetősen szituált uriember, aki most fájdalomtól megtört szívvel siratja a millióit.

És így szólt:

– Tudja-e, hogy Magyarországon eddig hány korszak volt?

– Nem.

– Negyvennyolc után volt a Bach-korszak. Tisza István alatt aztán a Rebach-korszak és végül a diktatura óta számomra a Nebach-korszak.”⁴⁷

(39.) „Zerkovitz dalt irt róla, amelyet egész Budapest énekel: Gyere te nimand... kezdettel.”⁴⁸

⁴³ *Burzsuhumor*, 39.

⁴⁴ *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. június 8.) 13.

⁴⁵ *A proletárdiktatura*, szeptember 7. 4.

⁴⁶ Vö. ehhez: Szécsi Ferenc: *Szállóigék. Az irodalomban, sajtóban és köznyelven használt magyar, latin, görög, német, francia, olasz, angol stb. irodalmi és történelmi, valamint bibliai szállóigék, idézetek és mondások gyűjteménye, származásuk és használatuk magyarázataival*. Budapest, 1936. 66. Ezzel kapcsolatban lásd még a (10.) és a (39.) szöveget.

⁴⁷ *Vágóhíd*, 2. évf. (1919. június 3.) 14.

Az eddigiekben bemutatott viccvariánsok eseteinél lényegesen bonyolultabb a következő sorozat. Alapjául egy konkrét történelmi esemény szolgál: az 1919. május 1-jei budapesti ünnepség alkalmából a diktatúra világszemléletének terjesztői a Köröndön Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és Pálffy János szobrát hatalmas vörös földgömbökkel takarták be. (Lásd az 1. képet.) (A letűnt rendszerek által kiemelkedőknek tekintett történelmi személyiségek: fejedelmek és hadvezérek emlékműveinek vörös földgömbökkel való eltakarása a hagyományos nemzetfelfogásokat elutasítva, a proletárforradalom internacionalizmusát volt hivatott kifejezni.⁴⁹) Egy 1944-es évszámmal megjelent visszaemlékezés szerint már 1919. május legelején született vicc e dekorációról: „Az elfojtott pesti humor szerint ezek a népbiztosok szobrai: vörös hólyagok.”⁵⁰ Am a *Borsszem Jankó* 1919. május 11-i számában megjelent, fiatal férfi és nő beszélgetését ábrázoló képhez kapcsolódó vicc jellegű párbeszéd során a férfi azt mondja: e négy „hólyag” a párizsi „négyestanács” szobra. (Lásd a 2. képet.) (40.) A diktatúra bukása után megjelent viccek szerint azonban már az ünnepségen jelenlévők azzal tréfálkoztak: a „hólyagok” a népbiztosok szobrai (41.).

1. kép

AZ 1919. MÁJUS 1-JEI BUDAPESTI ÜNNEPSÉG ALKALMÁBÓL ELHELYEZETT
VÖRÖS FÖLDGÖMBÖK A KÖRÖNDÖN.

(Az *Érdekes Ujság* 1919. május 8-i számában megjelent fotó részlete.)

(40.) „– Látta Micike, a párizsi négyestanács szobrát?

– Hol volt az?

– Hát a Köröndön az a négy óriási hólyag.”⁵¹

(41.) „Május elsején, délután az ünnepségről megy haza Budapest népe. Azt kérdi az egyik burzsoa a másiktól:

⁴⁸ *A karrier. Pillanatfelvétel napjainkból.* Vágóhíd, 2. évf. (1919. május 20.) 7.

⁴⁹ Lásd ehhez: Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919.* Budapest, 2004. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 33.) 88–92., XVI–XXVII.; Vörös Boldizsár: *Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben.* Budapesti Negyed, 8. évf. (2000) 3–4. sz. 149–157.

⁵⁰ Hollós József: *Egy orvos élete.* New York, N. Y., 1944. 206. – Lásd még az e tanulmány 52. jegyzetében hivatkozott vicceket.

⁵¹ *Ántánt-szobrok Budapesten.* *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. május 11.) 10.

- Láttad a Kun Béla meg a Szamuelli szobrát? Micsoda sikerült két szobor volt!
- Nem láttam! Melyik volt az? Hol álltak?
- Hát az a két veres hólyag a Köröndön... feleli a másik, a Köröndön felállított két óriási vörös gömbre célozva.”⁵²

2. kép

KÉP, VICC JELLEGŰ PÁRBESZÉDDEL

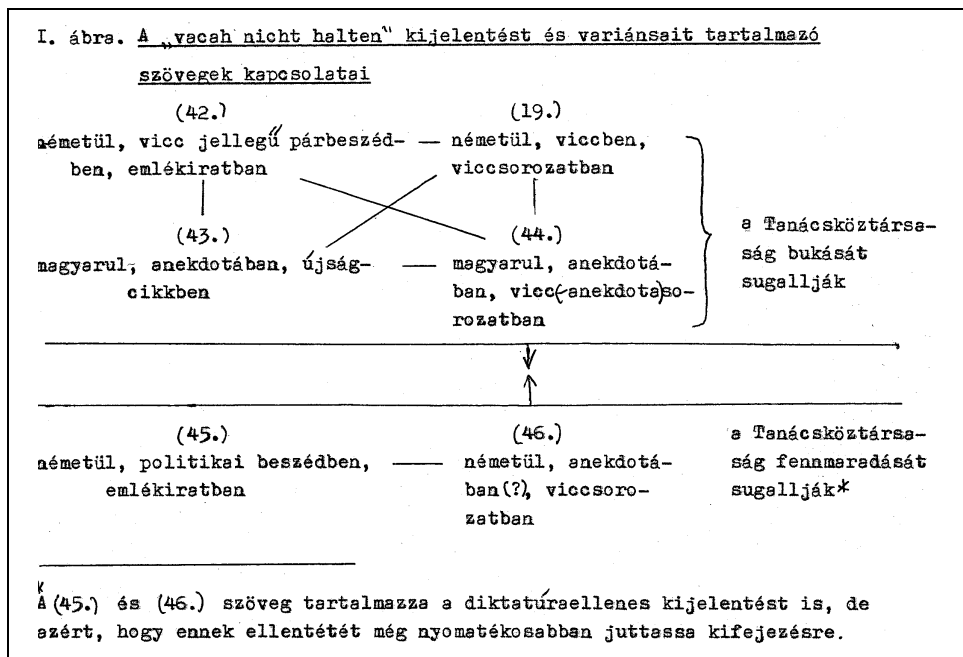
A BORSSZEM JANKÓ 1919. MÁJUS 11-I SZÁMÁBÓL.

A vörös földgömbökkel kapcsolatos szövegsorozat megengedi azt a feltételezést, hogy az éppen a Tanácsköztársaság világszemléletét hirdető szobrok kapcsán keletkezett diktatúra-ellenes vicc eljutott az akkor még megjelenő *Borsszem Jankó* munkatársához, aki azt átalakította „rendszerhű” párbeszéddé, így az előbb láthatott napvilágot nyomtatásban, mint a korábban keletkezett, ám „rendszerellenes” és ezért csak élőszóban terjedő változat. (A tanulmányomban bemutatott példákat figyelembe véve pedig nem zárható ki, hogy a Tanácsköztársaság időszakában megjelenő élclapok munkatársai nemegyszer alkalmazták ezt az eljárást újságjaik anyagának összeállításakor.) Előfordulhatott persze az is, hogy a diktatúra idején kiadott humoros lapok valamelyikében megjelent vicc terjedt tovább élőszóban a Tanácsköztársaság napjaiban (ilyen lehet esetleg a [32.] és a [16.] vicc kapcsolata), akár „rendszerhű” szövegből „rendszerellenessé” átalakítva is.

A különböző típusú humoros alkotások igen összetett kapcsolatrendszere figyelhető meg a következő sorozatnál. Molnár Jenő még 1919-es évszámmal kiadott emlékirata szerint a diktatúra napjaiban keletkezett a rendszer rövid ideig tartó fennállásába vetett re-

⁵² *Viccekben*, 2. Lásd még: *A proletárdiktatúra*, augusztus 31. 6. – Lásd még az e tanulmány 50. jegyzetében hivatkozott emlékiratrészletet.

ményt kifejező „vacach nicht halten” mondás, amelyet az író egy vicc jellegű párbeszédbe foglalva is megörökített a könyvében (42.). E párbeszédvel rokon a *Borsszem Jankó* 1919. augusztus 31-i számában is olvasható rövid szöveg (19.). Szintén 1919 nyarának végén-őszének elején látott napvilágot nyomtatásban két, a közreadóik szerint valóban megtörtént eseteket bemutató, így nem is kifejezetten a viccek, hanem inkább az anekdoták közé sorolható történet arról, hogy az immár széles körben ismert mondás miként jelent meg magyar fordításban a diktatúra időszakának humoros színpadi előadásáiban (43.), (44.). Molnár Jenő ugyanakkor arról is írt emlékiratában, hogy a diktatúra egyik híve a „rendszerellenes” kijelentéssel kapcsolatban megfogalmazta annak ellentétét: „vacahhalten”: vagyis, hogy a Tanácsköztársaság tartós lesz (45.). Egy, a diktatúra összeomlása után megjelentetett viccsorozatban pedig szerepel egy olyan – közreadójának az esetet hitelesítő bevezetése folytán nem is kifejezetten a vicc, hanem inkább az anekdota kategóriájába illeszthető – szöveg is, amelyik, bár tartalmazza a „Vacach nicht halten” kijelentést, befejezésében, a csattanónál az ezt tagadó „Vacak halten”-t használja fel (46.). (E szövegek kapcsolatáról lásd az I. ábrát.)

(42.) „Azt kérdezi tehát az egyik zsidó a másiktól:

– Hallod-e? Micsoda kormány ez?

– Ez? Ez egy V. N. H.-kormány.

– Mi az, hogy V. N. H.?

– Az annyit tesz, hogy vacach nicht halten.”⁵³

(43.) „Egyik este, amikor [a színpadi előadásban Rott Sándor] partnerének Steinhardt-nak a szerep szerint akasztást kellett volna mimelni, [Rott] a következő szavakkal adta át a kötelet:

⁵³ Molnár: *A 133 napos*, 62. – Vö. még: *Hol*, 23.

– Gyenge dolog ez, nem fogja tartani magát. (Vacach nichts halten.)

Ezért a viccért a *diktatura letartóztatta* Rottot, a kiváló komikust”.⁵⁴

(44.) „Május másodikán este a fővárosban hire terjedt, hogy a románok támadnak és a vörös hadsereg már a támadás pusztá hírére is szétszaladt a szélrózsa minden irányába.

Este zsufoolásig tele van a Kristály-mulató. Felgördül a függöny és kijön a kedvenc komikus. Két hatalmas szárnynyal van felszerelve, és repülni akar. Egy darabig próbálgatja a repülést, majd a bal vállán levő szárnyra mutatva, fejcsóválva így szól:

– *Hiába minden erőlködés, ez nem tartja magát.*

A közönség rögtön megérti természetesen, hogy ez a szellemes megjegyzés nem a szárnyakra, hanem a tanácsrendszerre vonatkozik, és hatalmas tapsorkánnal jutalmazta az ügyes komikust.”⁵⁵

(45.) „Annyira felbőszítette ez a háromszavas jövendölés a szovjet hőseit, hogy egy munkásgyűlésen egészen komoly visszhangja támadt. Egy vasmunkás [...] dühösen kifakadt:

– Itt Pesten azt mondják a proletárdiktaturáról, hogy *vacahnihalten*. [...] Hát én azt mondom, tisztelt elvtársaim, hogy igenis *vacahhalten*.”⁵⁶

(46.) „Ez még a kommunizmus elején történt, mikor a »Vacak nicht halten« szállóige mindennapi köszöntése volt a székesfőváros polgárainak. Két zsidó találkozik a Király kávéház előtt. A kézfogásokból, az ajkuk mozgásából is látható volt, hogy mit mondanak. De talán még el se kezdték, megáll egy auto, kiszáll belőle egy idegen, a vállukra üt és mosolyogva mondja:

– Vacak halten!

Rémülten tekintenek rá és megismerik Kun Bélát.”⁵⁷

Ám korántsem csak szövegek (vicc, vicc jellegű párbeszéd, a közreadóik szerint a Tanácsköztársaság idején lezajlott eseteket megörökítő leírások stb.) hozhattak létre egy sajtós hálózatot. Van példa arra is, hogy különböző politikai rendszerekben keletkezett, többféle típusú: csak szöveges és képes-szöveges humoros alkotások (vicc, karikatúra stb.) is kapcsolódtak egymáshoz. A *Mátyás Diák* 1919. szeptember 14-i számában olvasható egy, az elbeszélője szerint a diktatúra napjaiban ténylegesen megtörtént esetet bemutató szöveg (47.). A történet különféle elemei humoros alkotások két, egymástól igencsak különböző sorozatában is szerepelnek. Az első sorozat egyik darabja már a diktatúra idején megjelent nyomtatásban: képhez kapcsolódó, vicc jellegű párbeszédként a *Borsszem Jankó* május 25-i számában (48.). E párbeszéd viccvariánsait a Tanácsköztársaság bukása után publikálták az egyik összeállításban és a *Mátyás Diák* szeptember 14-i számában is (49.), (50.). A második sorozatnak az a darabja, amelyik elemei szerint leginkább kapcsolódik a *Mátyás Diák*-ban közzétett történethez, viccként jelent meg a diktatúra összeomlása után az egyik gyűjteményben (51.). Az (51.) viccel nagymértékben rokon jellegű vicc jelent meg egy másik, szintén a Tanácsköztársaság időszaka után kiadott összeállításban (52.) – e két utóbbi

⁵⁴ *Színészek szenvedései. Kis krónika a nagyszovjet idejéből – Major rajzaival.* Színházi Élet, 8. évf. (1919. augusztus 31–szeptember 6.) 17. – Rott Sándor (1868–1942), színész, színházigazgató, a magyar kabaré meghatározó jelentőségű alapítói közé tartozott. Steinhardt Géza (1873–1944?), színész.

⁵⁵ *Burzsujhumor*, 45.

⁵⁶ Molnár: *A 133 napos*, 62.

⁵⁷ *Viccekben*, 6. – E szövegben az „Es wird sich”-ből létrejött „Vacak” (lásd ehhez a [19.] viccet) meggyezik a magyar nyelvű, valaminek az értéktelen, rossz voltát kifejező „vacak” szóval, amely ugyan etimológiailag nem e német szókapcsolatból származik, ám jelentése szerint jól illeszkedik a szöveg egészébe. Lásd ehhez: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Ö–Zs. Főszerk. Benkő Loránd. Szerk. Kubinyi László–Papp László. Budapest, 1976. 1061–1062.

vicc pedig több, még a diktatúra idején nyomtatásban napvilágot látott humoros alkotás (53.), (54.), (55.) szövegét, csattanóját is tartalmazza. A második sorozat 1919 őszén, immár egyértelműen a Tanácsköztársaságot, annak híveit támadó, az aktuális politikai viszonyoknak megfelelően létrehozott humoros alkotásokkal folytatódott: a *Borsszem Jankó* szeptember 7-i számában közzétett karikatúrával,⁵⁸ (lásd a 3. képet), a *Fidibusz* szeptember 19-i számában megjelent viccel (56.) és a *Magyarország* október 19-i számában olvasható tréfás cikkrészlettel (57.) – ekkor a tanácsköztársasági viccelemek felhasználásának a bukott diktatúra szellemiségével történő leszámolást kellett szolgálnia. (*E humoros alkotások kapcsolatairól lásd a II. ábrát.*)

A föllázadt majmok kirúgták a vörös páviánt.

3. kép

KARIKATÚRA A BORSSZEM JANKÓ 1919. SZEPTEMBER 7-I SZÁMÁBÓL.

(47.) „*Propaganda.*

Emlékezhetünk, hogy a toborzásokra minden módot és eszközt felhasználtak mérsékeltlen tisztelt elvtársaink. De a legeredetibbet az állatkertben láttam. A majomketrecben volt egy exotikus, u. n. paradicsom-majom, amelynek előlről békés polgári szürke színe volt, de ha megfordult, a lenyugvó nap bibora meredt az elbűvölt szemlélő elé.

Egyszer valaki nagyon megbosszantotta, mire mérgesen és energikusan megfordult és háttal a nézőknek ráült a ketrec szélére. A ketrecen pedig öles betűkkel volt olvasható: »*Be, be a Vörösbe!*«⁵⁹

(48.) „*Az első vörös katona.*

[A képen az iskolában a tanár kérdezi a tanulókat és választ kap.]

– Ki volt az első vörös katona?

– Mózes. Mert ő mondta először, hogy: *Be a Vörösbe!*»⁶⁰

⁵⁸ *A diktatura bukása az állatkertben.* Borsszem Jankó, 52. évf. (1919. szeptember 7.) 7.

⁵⁹ Girgucz: *Emlékszenek-e?* Mátyás Diák, 32. évf. (1919. szeptember 14.) 7. – A felszólítás a Tanácsköztársaság idején gyakran közölt „*Be a Vörös Hadseregbe!*” felhívás szövegvariánsának is tekinthető.

⁶⁰ Borsszem Jankó, 52. évf. (1919. május 25.) 4.

(49.) „A legelső.

– Ki volt az első kommunista?

– ?

– Mózes.

– ?

– Mert Mózes mondta először: be a Vörösbe.”⁶¹

(50.) „Ki volt az első kommunista.

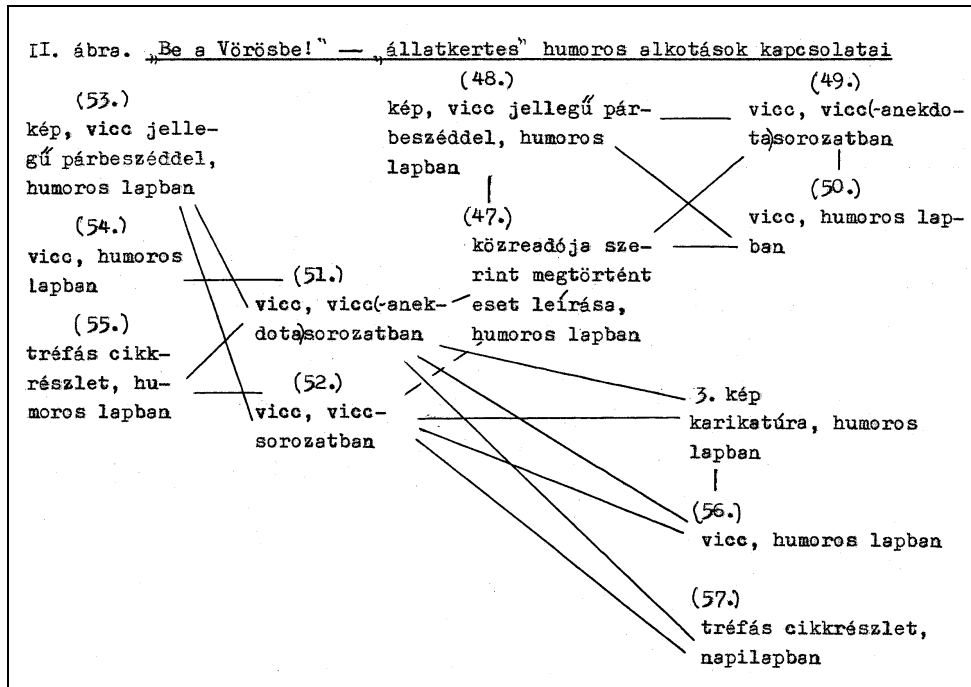
Két humorkukac beszélget.

– Tudja-e, hogy a kommunizmus milyen régi? Már hatszáz év előtt is volt.

– Az semmi, – szól a másik, – én azt is tudom, ki volt az első kommunista a világon!

– Ugyan! – szól a No 1., – hát ki volt?

– Mózes! – szól emez, – mert ő mondta először a zsidóknak a tengerparton, hogy: »Be a Vörösbe!«⁶²

(51.) „Bizalmi választás.

A bizalmi láz ráragadt az állatkert lakóira is. Összejöttek az állatok egy monstre gyűlésre, hogy gazdasági helyzetük javítása végett bizalmi választanak. Elsőnek az orosz-lán szólalt fel, de lehurrogta, mert »király«. Utána a kenguru próbálta elnyerni a diszes tisztséget, de hasonlóan járt. »Erszényes állat, burzsoa« zugott feléje. A csigának háza van, a zsiráf arisztokrata, a róka konjunktura politikát űz, mind megbuktak. Végre megállapodtak a pávián személyében.

⁶¹ Burzsujhumor, 9.

⁶² Girgucz: Emlékszenek-e?, 7.

Az ujjonon megválasztott bizalmi rögtön fel is ugrott az emelvényre és elmondva programbeszédét, így végezte szavait:

»Most pedig, állatársaim, lelkesedétek ne szavakban, hanem tettekben nyilvánuljon meg. Azért tehát *be a vörösbe!*«⁶³

(52.) „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőjére bizalmat válasszanak. Mondják, hogy először az oroszán felé hajlott a bizalom, de egy majom kijelentette, hogy az képtelenség, mert hisz az oroszán király, az állatok királya. Király pedig nem lehet proletár. Ekkor a kenguru nevét kezdték kiáltozni. A majomnak ismét aggályai támadtak, hogy a kenguru burzsuj, mert erszénye van.

– Legyen az orangután, mert ő a legveresebb! kiáltozták erre.

– Pardon! szólt a pávián, az orangután csak vereses, de én ott, ahol ülni szoktam, ki-mondottan lángvörös, biborvörös, vagyha úgy tetszik: kommunista vörös vagyok.

– Éljen a pávián! zúgott erre a gyűlés. Az oroszán azonban nem hagyta annyiban a dolgot, átrohant az epreskertbe és megkérte az öreg Benczúrt, pardon Bencz (méltóságos) úrt, fesse be neki is vörösre azzal a szép színnel, amivel régen közismert történelmi képein a mentéket festette. Befestve visszaroht a gyűlésre és már messziről kiáltozott:

– Nekem is veres! Nekem is veres! Az enyém is van olyan veres!

Az állatok egy pillanatra meghökkentek, de felállt a tudós bagoly és kijelentette:

– A páviáné az érvényes veres, mert a páviáné már március 21-ike előtt is veres volt.

Így lett a pávián az állatkert bizalmija.⁶⁴

(53.) „Az állatkerti nagyvendéglőben

[A párbeszédhez kapcsolódó képen fiatal nő és férfi beszélgetnek.]

– Láttam a kengurut. Hogy tudnak itt megtúrni egy ilyen burzsoá állatot?

– Hogyhogy burzsoá?

– No hallja, nem látta, mekkora erszénye van!⁶⁵

(54.) „Vajjon

ha az állatoknál is kommunizmus lesz, a csiga háza megmarad-e magántulajdonban?»⁶⁶

(55.) Az állatkerti körinterjú során az oroszán így foglalt állást az új viszonyokkal kapcsolatban: „Én még ma is királynak tartom magam, én nem mondtam le, én ellenforradalmár vagyok.”⁶⁷

(56.) „Samuka a majomketrec előtt

– Schau, papa, ez a majom még mindig kommunista... De milyen kommunista!»⁶⁸

(57.) A *Magyarország* 1919. október 19-i számában megjelent, az állatkert helyzetével foglalkozó, egészében nem humoros hangvételű cikkében, többek között, ez olvasható: „A proletárdiktatúrában az állatok teljes passzivitással viselkedtek, bizalmiakat se választottak maguk közül.”⁶⁹

A bemutatott példák jól szemléltetik, hogy közreadóik szerint a Tanácsköztársaság idején keletkezett viccek milyen sokféle módon kapcsolódhattak különböző, más jellegű humoros alkotásokhoz (anekdotákhoz, képekhez stb.), amelyek egy része még a diktatúra idején ki-

⁶³ *Burzsuumor*, 11–12.

⁶⁴ *Viccekben*, 12. – Vö. még: Lovászy Károly: *Gyenge Szovjet... Egy csendes ellenforradalmár megfigyelései*. Budapest, [1919.] 76.

⁶⁵ *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. június 1.) 7.

⁶⁶ *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. június 8.) 13.

⁶⁷ *Körinterjú az állatkertben*. *Borsszem Jankó*, 52. évf. (1919. június 22.) 2.

⁶⁸ *Fidibusz*, 15. évf. (1919. szeptember 19.) 13.

⁶⁹ Szomaházy István: *A lezüllött állatkert*. *Magyarország*, 26. évf. (1919. október 19.) 4.

adott élcsepokban látott napvilágot, másik részüket már 1919 őszen készítették el és tették közzé. A különböző politikai rendszerekben megjelent szövegvariánsok olykor egymással homlokegyenest ellenkező aktuálpolitikai tartalmat közvetítettek. Az 1918-as Zerkovitz-dalrészlet a (10.), (11.) és a (39.), az átalakított Linder-idézet a (6.), az eredeti és az átírt Vörösmarty-versrészlet a (30.) és a több helyen is átdolgozott Petőfi-verssor a (31.) szövegben pedig azt jelzik, hogy e viccekbe korántsem csak a Tanácsköztársaság vagy az ellenforradalom időszakának jelenségei, szellemi termékei kerültek be. Az (51.), (52.) és (55.) szövegekben az oroszlának az állatok királyaként történő ábrázolása, az (52.) viccbe a „tudós bagoly” megjelenítése azt mutatják, hogy évszázadokkal régebbi eredetű hagyományanyag is épült be e 20. századi humoros alkotásokba,⁷⁰ amelyek a maguk módján rögzítették és adták tovább mindezeket a történelmi-kulturális emlékeket a kortársaknak és az utókornak.

Viccek és témáik – szövegtípus-határokon és korszakhatárokon túl

Az e tanulmányban vizsgált viccsorozatok sok apró darabból mozaikszerűen összeálló, egészében egyértelműen negatív képet közvetítettek és közvetítenek az utókornak a Magyarországi Tanácsköztársaságról: bírálva-támadva annak vezetőit, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyait, külpolitikáját és hadviselését – nem alaptalanul állította 1919 júniusában Böhm Vilmos, hogy „mindenből” csináltak viccet. E viccek igen sokféle módon kapcsolódtak egymáshoz és a diktatúra idején nyomtatásban megjelent különböző humoros alkotásokhoz is: ezek néhány elemét megőrizték és, sajátos módon, így is továbbörökítették és továbbörökítenek valamit a Tanácsköztársaság szellemi életéből. Számos vicc azonban nemcsak humoros alkotásokhoz kapcsolódott, hanem a megelőző évszázadok hagyományából is több elemet felhasznált és így tovább is ad(ott) befogadónak – keletkezésének idején természetesen az aktuális hatás érdekében. Több vicc igen különböző típusú alkotásokkal áll rokonságban:⁷¹ nemcsak az anekdotákkal, a karikatúrákkal, hanem például – amint azt az (51.) és az (52.) szöveg mutatja – az állatmesékkel is. A (43.) és a (44.) szövegekből pedig az derül ki, hogy egy vicc csattanójában is megjelenő kijelentés, élőszóban elmondva, részévé válhatott egy-egy humoros színpadi előadásnak is.

A diktatúra idején e viccek jelentős részét csak élőszóban és így, minden bizonnyal, több variánsban adták tovább – valószínűleg ennek a következménye az, hogy a Tanácsköztársaság összeomlása után számos szövegnek két változata is megjelent nyomtatásban. E rövid szövegek szóbeli terjedésének módja, a bennük feldolgozott témák pedig határozottan rokonítják e vicceket a diktatúra időszakában Budapesten forgalomba került *álhírekkel*.⁷² Akárcsak a viccek, az álhírek is foglalkoztak a diktatúra időszakának legkülönfélébb mozzanataival (így például a rendszer külpolitikájával, hadviselésével), a vezetők személyével és tevékenységével. A viccekhez hasonlóan (lásd a [10.] és [11.] szöveget) az álhírek esetében is megfigyelhető az, hogy ugyanaz a hamis hír több tanácsköztársasági vezető személyéhez is hozzákapcsolódott (58.), (59.). Van arra is példa, hogy egy, a források-

⁷⁰ Lásd ehhez például: Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 2004. 44., 250–252.

⁷¹ Vö. ehhez általában, például: Scheiber Sándor: *Világjáró magyar-zsidó anekdota*. In: Scheiber Sándor: *Folklor és tárgytörténet*. II. Budapest, 1974. 435–437.; Landgraf: *A humor*, 246–247.

⁷² Lásd ezekről: Vörös Boldizsár: „Samuelli repülőgépen Oroszországba szökött”. *Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején*. Budapesti Negyed, 13. évf. (2005) 1–2. sz. 31–62.; Vörös Boldizsár: „Kun Béla elrepült a pénzzel Oroszországba”. *Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején*. *História*, 27. évf. (2005) 6–7. sz. 52–54.

ban többször felbukkanó áhír-téma (lásd az [58.], [59.] szöveget) megjelent egy olyan vicc-ben is, amelyet már a diktatúra bukása után kiadott egyik gyűjteményben tettek közzé (60.).

(58.) Egy eljárás során, 1919 áprilisában rögzített tanúvallomás szerint, az ügyben felelősségre vont fiatalember azt mondta, hogy „Pogányt azért tartóztatták le, mert 2 párt taggal aranyakat vittek Oroszországba repülőgépen.”⁷³

(59.) Egy 1919 májusában lefolytatott nyomozás során az egyik tanú azt vallotta: az egyik inkriminált megnyilatkozásokkal vádolt személy „azt a kijelentést tette, hogy a mai kormány lemondott és Kun Béla elrepült a pénzel Oroszországba”.⁷⁴

(60.) „Hátha.

A Teleki tér felett egy repülőgép zug. A zsidó a tér közepén áll és kezeit feltartja. Egy hitsorsos megszólítja:

– Mit csinálsz, Náthán?

– Várok, hátha lepottyán egy *karkötő!*⁷⁵

Amint a 3. kép és az (56.), (57.) szövegek mutatják: a diktatúra bukása után a „szovjetviccek” egyes elemeit, motívumait immár az új politikai viszonyokhoz alkalmazkodva használták fel a különféle alkotások készítői. A 133 nap ellenzéki szellemű viccei fennmaradhattak különböző viccgyűjteményekben, de – mint a Köröndön elhelyezett vörös földgömbökkel kapcsolatos 1944-es visszaemlékezés-részlet mutatja – emlékirat is őrizhetett meg ilyen szöveget. Sőt, a Magyarországi Tanácsköztársaság történetét feldolgozó tudományos munkában, Hajdu Tibor 1969-es monográfiájában is szerepel a (2.) vicc egyik variánsa – e műben a diktatúra zsidó származású vezetőivel kapcsolatos antiszemitizmus érzékeltetése végett: „Az antiszemitizmus céltábláját egyrészt az ifjú és heves pesti agitátorok képezték, másrészt a népbiztosok személye. (»Azért Garbai a Kormányzótanács elnöke, hogy legyen, aki sábeszkor aláír« – az elterjedt bonmot szerint.)”⁷⁶

E néhány esetben jól megfigyelhető a „szovjetviccek” valamiféle megőrzése-megőrződése – azonban kérdéses például, hogy létezik-e „leszármazási kapcsolat” a (17.) vicc és az 1950-es (61.) és (62.) viccek között, vagy az utóbbiak csupán a hasonló szituáció következtében jöttek létre...

(61.) „Általánosan kötelezővé tették a szombati munkát. A vallását tartó Kohn a bölcs rabbitól kér tanácsot: mitévő legyen? A megfontolt válasz így hangzik:

– Hát tulajdonképpen ez is benne van a *tórában*.

– Milyen *tórában*?

– A *diktatórában*.”

(62.) „Kohn hiába biztatja Grünt békekölcsön-jegyzésre, barátja nem áll kötélnek. Ekkor eszébe jut, hogy Grün mélyen vallásos:

– Nem tudod, hogy benne van a *tórában*?

– Milyen *tórában*?

– Hát a *diktatórában!*⁷⁷

⁷³ Lásd Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XVI. 2. 1. d. 1919–125. 6–7. Az esetről részletesebben írt: Vörös: „Szamuelli repülőgépen Oroszországba szökött”, 34.

⁷⁴ BFL XVI. 2. 2. d. 1919–1269. 3.

⁷⁵ *Burzsujhumor*, 12.

⁷⁶ Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 1969. 215.

⁷⁷ A szövegeket közli: Katona Imre: *A politikus Kohn és Grün, valamint társaik. (A zsidó kispolgárok közéleti vicceinkben)*. In: Kríza Ildikó (szerk.): *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Budapest, 1990. 78.

BOLDIZSÁR VÖRÖS

“Even the inhabitants of the zoo have convened to elect a warden to promote their interests.” The Memory of the Hungarian Soviet Republic in Jokes Circulating after the Fall of the Dictatorship

During the Hungarian Soviet Republic, which lasted for 133 days in 1919, several jokes criticizing and attacking various aspects of the regime were born. After the fall of the dictatorship, complete joke series dealt with the period of the Soviet Republic. Some attacked and made fun of the events and people of the dictatorship era: the leaders, the state of internal affairs, and various episodes in culture, foreign policy and warfare. These are the subjects along which it is worth classifying the jokes. But they can also be categorized according to how their creators relate to these subjects: whether they show or criticize the phenomena in a descriptive way, or whether they express some sort of hope or desire (for the fall of the dictatorship, for example) and attack the regime this way. The jokes can also be classified by their textual structure. The paper also examines how single jokes in the series relate to various, but primarily humorous works (jokes, anecdotes, pictures etc.) created either during the Soviet Republic or in other periods as well as to the fake news that were spreading in Budapest during the dictatorship. It also discusses how the jokes were handed down to posterity.

E tanulmányom elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Landgraf Ildikónak és Hajdu Tibornak.
